

Levchuk-Khmara M. V. Value in Law and Value of Right (based on the philosophical heritage of G. Radbruch).

The article deals with the analysis of the main axiological basis of the concept of law in the philosophical and legal concepts of the prominent German philosopher of law G. Radbruch. The genetic link between the philosophical and his legal views and axiological ideas of the Baden school of Neo-Kantianism is learned. His understanding of the interrelation between the principles of natural and positive law is studied. Also, the contribution of the scientist in the revival of natural law ideas in Western Europe in the postwar period is outlined.

Keywords: value, the idea of law, justice, relativism, legal no law, overlegal law, legal positivism, Radbruch formula.

Лукаш Т. Л.

ДЕМОКРАТІЯ ЯК ВИБОРНА СИСТЕМА РЕАЛІЗАЦІЇ НАРОДОВЛАДДЯ: ІСТОРИКО-ПРАВОВА РЕФЛЕКСІЯ ВІД ПЛАТОНА ДО МАРКСА

У статті аналізується природа та сутність демократії як народовладдя через систему виборів, поділу та розмежування гілок влади від античності, через Гоббса та Локка до Канта, Гегеля і Маркса.

Ключові стаття: людина, політика, демократія, вибори, культура, виховання.

Загально визнаним є твердження, що вибори є центральним елементом демократії. Існує навіть певна тенденція ототожнення демократії з регулярними виборами. Це не зовсім так, бо не всякі вибори є демократичними, і ХХ століття дало багато протилежних прикладів: практика радянського чи фашистського тоталітаризму або ісламської теократії Ірану є типовими в цьому аспекті. Однак представницька демократія як форма політичного режиму не може адекватно існувати без систематичного й регулярного застосування процедури виборів. Саме завдяки вільним виборам, що є формою прояву прямої демократії, формою безпосереднього народовладдя, отримують можливість легально (на законних підставах) і легітимно (на основі загальносуспільного визнання) працювати органи представницької демократії. Свого часу Дж. Ст. Мілль сказав: "Республіканський лад, який є, по суті, вільним устроєм, заснований на порядку, пов'язаному насамперед з легітимацією влади на основі

вільних виборів” [10, 14].

Найбільш загальною засадою організації і здійснення державної влади є принцип народного суверенітету, зафіксований у переважній більшості основних законів. Конституційне закріплення ідеї (принципу) народного суверенітету зумовлює запровадження механізмів її реалізації, що охоплюються поняттями безпосередньої демократії і представницької демократії. Формою безпосередньої демократії, поєднаною з демократією представницькою, є прямі вибори. Йдеться про так звані політичні вибори, або власне вибори. Термін “політичні вибори” і похідні від нього вживали ще у XIX ст. для позначення відповідних процедур, передусім пов’язаних з формуванням парламенту і заміщенням посади (поста) президента. Його використання дало змогу відокремити такі процедури від виборчих процедур, що застосовувались і застосовуються в “недержавних” сферах суспільного життя (вибори у структурі різних об’єднань громадян, юридичних осіб тощо) або для певних, зазвичай організаційних цілей у структурі окремих державних інститутів (наприклад, вибори голови парламенту).

Першою в історичному плані була саме ця форма народовладдя. В умовах первісного суспільства вона здійснювалась у вигляді загальних зборів членів конкретної спільноти, а у перших державних утвореннях – у вигляді народних зборів, в яких брали участь усі громадяни (крім рабів, які громадянами, а подекуди і людьми не вважались, а тому до вирішення загальнодержавних справ не допускались). Участь у народних зборах усіх вільних громадян, в ідеалі, повинна була забезпечувати прийняття рішень, які відповідали б інтересам більшості у цьому державному утворенні. Класичним прикладом народних зборів як форми прояву безпосередньої демократії є організація державної влади в античних Афінах.

Так, на визначальний вплив політико-культурного фактора у виборчому процесі вказував ще Платон у трактаті “Держава”, де він аналізує різні аспекти виборів: вимоги до кандидатів та якості кандидатів на виборні посади, процедуру виборів та її суспільне значення. “Майбутні виборці мають бути добре виховані, в душі законів, щоб шляхом осудження або схвалення обрати чи відкинути претендентів, зважаючи на заслуги кожного” [13, 43]. Підкреслюючи важливість виборів як інституту винайдення та реалізації суспільного блага, ще Аристотель у IV ст. до нашої ери розрізняв шість видів державного ладу, симетричні тріади, а саме “правильні”: царську владу (басилейю), аристократію, політію; і “неправильні”, перевернуті чи звироднілі: тиранію, олігархію й демократію [2, 459]. Остання, на

відміну від політії (правління більшості, що обране на основі певного цензу й піклується про загальне благо), є правлінням неможливої більшості заради власного блага.

Піклування про колективне або про власне благо є певним наріжним каменем щодо виборчого права та природи політичних прав у дискусіях мислителів Просвітництва за часів становлення нації одержав: Дж. Локка, Т. Гоббса, Ж.-Ж. Руссо. Останній підкреслював значення виборів та плебісциту як колективної волі. Дж. Локк повністю поділяв ідеї природного права, суспільного договору, народного суверенітету, збалансованості влади і невідчужуваної свободи особистості [8, 179]. Саме народу належала ідея створення держави з метою надійного забезпечення прав, рівності й свободи. “Будь-яке мирне утворення держави мало у своїй основі згоду народу”. Держава і закони, за Дж. Локком, створюються з волі й за рішенням більшості. Звідси висновок: кожна людина, погодившись разом з іншими утворити єдиний політичний організм, бере на себе зобов’язання підкорятися рішенням більшості і вважати його остаточним [8, 180]. Не віддаючи переваги жодній з існуючих форм правління, Локк категорично відкидав абсолютну монархію. Для нього важливіше над усе було, щоб будь-яка форма держави виростала з суспільного договору і добровільної згоди людей, щоб вона мала належну “структуру правління”, охороняла природні права індивідів, дбала про спільне благо для всіх [8, 182].

На відміну від ідеолога лібералізму Дж. Локка, Ш.-Л. Монтеск’є не ставить особистість над державою і не протиставляє права громадян правам держави, але він постійно підкреслює, що головним завданням держави є забезпечити людині політичні свободи, тобто можливість робити все, що дозволено законами, і не робити того, що законами заборонено, бо тоді такої свободи не буде ні для кого, так і громадянські свободи, які найліпше втілюються в умовах спокою духу, відчуття громадянської безпеки, запобігання необґрунтованим приватним і публічним звинуваченням індивіда, в умовах гуманного кримінального законодавства, неухильного дотримання гарантованих державою правил судочинства, недопущення деспотизму і зловживань з боку посадових осіб, суворого дотримання законів і встановлення непорушного режиму законності.

Слідом за Дж. Локком Ш.-Л. Монтеск’є стверджує, що такі умови забезпечення політичних і громадянських свобод можливі лише тоді, коли у державі існують незалежні одна від одної три гілки влади: законодавча, виконавча і судова. Саме незалежність, а не розподіл функцій між ними стоїть у Монтеск’є на першому місці, хоча він

прекрасно розуміє, що реально у практичному політичному житті можна говорити лише про незалежність суду. Монтеск'є, зокрема, наголошував на тому, що для визначення загального блага не є обов'язковим отримання доручень щодо кожного питання; крім того, народ не є компетентним ні щодо безпосередньої реалізації виконавчої влади, ні щодо законотворчості, а відтак для визначення загального блага народу необхідно обирати своїх представників [11, 184].

Деякі дослідники, зокрема А. де Токвіль і Дж. С. Мілль, уже бачили в демократичному ладі XIX ст. становлення нової державності, що не залежно від її конкретної форми поєднувала в собі позитивний потенціал, і політики й демократії, як їх розумів Аристотель. У цей період з моменту виходу книги А. де Токвіля “Про демократію в Америці” прогресивна громадськість починає приділяти пильну увагу американському зразку демократії, що жваво і швидко розвивається, його позитивним і негативним рисам з погляду американської демократії.

На думку А. Лейпгарта, якщо протягом більшої частини XIX ст. демократія як ідея й соціальна практика самовизначалася й поширювалася за різними соціально-політичними і, природно, за соціально-правовими осями координат одночасно: у внутрішній політиці – щодо абсолютизму та бюрократії; у зовнішній – щодо практики великих імперій; у політичній філософії й історії – античності, “східної деспотії”, середньовіччя; у науці – реальності, що кидає виклик політичній філософії тощо [7, 7], то впродовж більшої частини XX ст. вона сприймається вже не тільки як альтернатива античному полісу чи “старому порядку”, а як теоретично універсальна, хоч практично й обмежена деякими культурними межами, форма політичного ладу, що передбачає участь широких верств населення у визначенні (насамперед шляхом виборів і референдумів) складу парламенту й уряду, характеру їхньої політики, зокрема економічної.

Тут також доречно застосувати підхід до розуміння демократії, що запропонував Р. Даль, котрий пропонує не зосереджувати увагу на безнадійному різноманітті дефініцій цього поняття, а розглядати його квінтесенцію, мету, що домінує, “розробити деякий набір правил і принципів (конституцію), що будуть визначати порядок прийняття рішень у конкретній асоціації. Причому ця конституція має перебувати у згоді з одним елементарним принципом – до всіх членів асоціації варто ставитися так, немов усі вони однаково компетентні, щоб брати участь у процесі прийняття рішень із приводу тієї політики, яку має намір здійснювати конкретна асоціація” [6, 40-41].

З цієї метою він окреслює основні процесуальні критерії, що є

складовими й інституціональними основами природи демократії, демократичного процесу. Таких критеріїв нараховується п'ять: 1) ефективна участь; 2) рівне голосування; 3) розуміння, засноване на інформативності (інформованості); 4) здійснення контролю за порядком денним; 5) “включеність” у життя суспільства (inclusion) [6, 42]. Демократія гарантує громадянам ті основні права і свободи, що недемократичний лад не надає й надати не може. Щодо цього Р. Даль справедливо зауважує, що “демократія – це не тільки спосіб управління державою. Це ще й система права, оскільки права є невід’ємною частиною демократичних інститутів. Права й дотримання прав стають найважливішим матеріалом, з якого твориться процес демократичного правління” [6, 51].

Отже, ідея виборів і виборності влади пронизує всі визначення демократії, пов’язуючи між собою державні інституції, ідею суверенітету народу (нації), інститут громадянства, фундаментальні особисті та політичні права і свободи. Влада отримує законну силу під час загальнонародних виборів. Це народне волевиявлення є актом, у якому політична воля нації безпосередньо втілюється у владні політичні структури, легітимізує їх, стає державною волею. Саме в цей момент нація реалізується як суверен, а її члени – як громадяни держави. Отже, демократія через інститут виборів проявляє себе як взаємозв’язок і взаємопроникнення держави та суспільства, які не протистоять одне одному (що виключало б стабільне їх існування й означало б глибоку кризу нації) і не зливаються (як в умовах тоталітарного режиму), а формують політичну єдність громадян – політичну націю [3, 42].

Вибори – надзвичайно багатогранне суспільне явище. Як зазначав німецький державознавець Г. Майєр, у загальнонаціональному масштабі вибори – наймасовіший процес, який знає право [5, 297]. Авторитетна в науковому світі Оксфордська енциклопедія визначає вибори (elections) як політичний вибір керівників і посадових осіб шляхом голосування [1, 47].

У науці вітчизняного конституційного та виборчого права існує традиційний підхід до градації форм демократії залежно від форми волевиявлення народу. Цей самий підхід закріплюється й у конституційному законодавстві України. Чинна Конституція України (ст. 5) визначає, що носієм суверенітету й єдиним джерелом влади в Україні є народ, що здійснює її як безпосередньо, так і опосередковано через органи державної влади й органи місцевого самоврядування. Таким чином, Конституція України не тільки проголошує всеосяжне й повне народовладдя [16, 300], але й форми демократії – безпосередню

й опосередковану (представницьку).

Окрім провідних форм реалізації безпосередньої демократії – виборів і референдумів, історії відомо багато форм безпосередньої демократії: народні обговорення, народні ініціативи, збори, мітинги, демонстрації, плебісцити, виявлення громадської думки, референдні ініціативи, звернення, а також такі виняткові, немирні форми, як революції, повстання, громадянські війни, національно-визвольні рухи, політичні страйки, протести, акції громадянської непокори, голодування, пікетування тощо. Згідно зі ст. 69 Конституції України передбачено й інші форми безпосередньої демократії. Так, до форм безпосереднього волевиявлення територіальних громад, які одержали своє законодавче закріплення, належать місцеві референдуми, місцеві вибори, загальні збори громадян за місцем їхнього проживання, місцеві ініціативи, громадські слухання. Якщо вибори як найдавніша форма прямої демократії, що передбачалась в Європі вже у перших конституціях як спосіб обрання структур парламентського типу, застосовуються і зараз у більшості країн світу, то інші форми безпосередньої демократії використовуються вибірково і не всюди. Зокрема, референдуми застосовуються не так часто, як вибори. Наприклад, у Великобританії, де референдуми застосовують в умовах парламентської демократії, у США референдум застосовується тільки на місцевому рівні. Варто зазначити, що до початку XIX ст. референдуми переважно практикувались на локальному рівні, зокрема перший достовірно відомий референдум було проведено в 1439 році у швейцарському кантоні Берн [14, 36]. Найбільший вплив на виникнення і створення інституту референдуму зробила правова доктрина народного суверенітету, сформована Ж.-Ж. Руссо і виражена ним у формулі: “Народ, який підкорюється законам, має бути їх творцем” [15, 178].

У теоретико-методологічному плані дослідження виборів як політико-правового інституту вже давно здійснюється як у рамках політичної науки, так і науки виборчого права, а також з допомогою математичних методів. Перші дослідження у цій галузі розпочалися з кінця XVIII століття (Дж. Локка, Ж.-Ж. Руссо, Ш.-Л. Монтеск’є), також слід згадати відомих діячів Великої французької революції маркіза де Кондорсе та Ж.Ш. де Борда; вони продовжувалися протягом XIX та першої половини XX століття (К.Г. Андре, Т. Гейр, Г. Друп, Е. Гагенбах-Бішофф, В. Д’Ондт, А. Сен-Лагю). Імена цих дослідників сьогодні пов’язані з тими чи іншими елементами виборчого права та систем.

Серед сучасних дослідників-політологів тут доречно згадати

таких зарубіжних учених, як Д. Бітем, В. Богданор, М. Гріффіт-Траверсі, Р. Дал, М. Дюверже, Г. Кокс, Дж. Ламберт, Е. Лейкман, А. Лейпгарт, Д. Нолен, Дж. Сарторі, Р. Таапегера, Д. Фарелл, М. Шугарт та інші.

В Україні проблеми правового регулювання виборів та виборчого процесу досліджували вчені і практики в галузі теорії держави і права та конституційного права, зокрема В. В. Алсуф'єв, В. Д. Бабкін, Ф. Г. Бурчак, Р. К. Давидов, П. Б. Євграфов, В. М. Кампо, С. В. Ківалов, Ю. Б. Ключковський, М. О. Ковальчук, М. І. Козюбра, В. В. Копейчиков, О. Л. Копиленко, Р. П. Князевич, В. В. Кравченко, Л. Т. Кривенко, О. В. Лавринович, М. І. Малишко, О. В. Марцеляк, Г. О. Мурашин, О. Г. Мурашин, М. П. Орзіх, Н. Г. Плахотнюк, В. Ф. Погорілко, А. О. Романюк, М. М. Рябець, С. Г. Рябов, А. О. Селіванов, С. Г. Серьогіна, В. І. Співак, М. І. Ставнійчук, Т. В. Стешенко, В. Я. Тацій, Ю. М. Тодика, О. Ю. Тодика, Є. А. Тихонова, О. Ф. Фрицький, М. В. Цвік, В. М. Шаповал, Ю. М. Шведа, Ю. С. Шемшученко, Л. П. Юзьков, О. І. Ющик та інші.

Проблеми методології виборчого процесу, його впливу на політичну систему суспільства розглядаються в працях В. Бебика, Б. Гаєвського, М. Головатого, А. Мельвіля, М. Мельника, Г. Почепцова, В. Ребкала, Ю. Римаренка, С. Рябова, І. Шкурата та інших. Національні українські електоральні традиції досліджували і досліджують А. Арциховський, В. Белоновський та А. Белоновський, М. Грушевський, В. Ключевський, М. Костомаров, В. Погорілко, Л. Тихомиров, Б. Чичерін та інші. Аналіз складових факторів та механізмів, що забезпечують перемогу у виборчій кампанії тим чи іншим політичним суб'єктам, знаходимо у працях К. Гаджієва, С. Кара-Мурзи, А. Ковлера, А. Лукашова, А. Максимова, Е. Малкіна, Д. Ольшанського, Е. Сучкова, А. Цуладзе та інших. Виборчий процес як механізм реалізації демократії в контексті теоретичних концептів демократії розглядається в працях Д. Аптера, Р. Даля, Г. Екстайна, А. Лейпхарта, Р. Мертон, А. Пшеворського, Й. Шумпетера та інших.

Виборчі системи як інституційовані “правила гри” у виборчих перегонах аналізуються в працях В. Богданора, Д. Бутлема, Т. Кіса, Д. Ламберта, П. Пульцера, Дж. Сарторі, В. Уоллестайна. Більшість досліджень виборчого процесу так чи інакше пов'язані з пошуком об'єктивних факторів, які вирішальним чином впливають на підсумок виборів. До таких факторів у межах соціологічного підходу Б. Берелсон, П. Лазарсфельд, С. Ліпсет, С. Роккан зараховують соціетальні розколи, викликані спеціальною діяльністю політичних еліт. У раціонально-економічних моделях електоральної демократії

А. Даунс, М. Фіоріна, В. Нечасв вважають такими факторами прагнення індивідів мінімізувати власні витрати та оцінити своє і суспільне економічне становище на перспективу або у ретроспективі.

Як правильно стверджують Ю. Дмитрієв та В. Ізраєлян, визначення і вивчення *принципів* виборчого права має не тільки теоретичне, але й велике практичне значення, оскільки без урахування засадничих основ, на яких формується правова регламентація виборчих відносин, важко адекватно та цілісно сприймати весь комплекс норм виборчого права, оцінювати їх зміст, розуміти їх значення, заповнювати існуючі прогалини правового регулювання електоральних відносин, усувати невідповідності та суперечності між окремими приписами виборчого законодавства [4, 109]. Інші російські дослідники, зокрема Ю. Веденєєв та В. Лисенко, так само як український науковець Б. Ольховський, в цьому ж аспекті підкреслюють, що розвиток сучасного виборчого права в умовах поглиблення та розширення демократичних основ організації і проведення виборів роблять достатньо актуальним завдання формування універсального стандарту (критеріїв) системи (переліку) політико-правових і організаційно-технологічних принципів ротації та передачі публічної влади за підсумками виборчих кампаній [12, 262]. Таким чином, ми бачимо, що принципи виборів відіграють ключову роль у формуванні представницьких органів державної влади та органів місцевого самоврядування і виступають основою для створення виборчого права.

Відомий український учений А. Георгіца характеризує принципи виборчого права як основні вихідні положення, що покладені в основу регламентації цього інституту. М. Ставнійчук стверджує, що основні принципи виборів – це засади, на основі яких здійснюються вибори і відповідно до змісту яких вибори можна вважати реальним волевиявленням народу, формою прямого народовладдя. О. Ковальчук також стоїть на позиціях, що у вітчизняному виборчому законодавстві варто уникати вживання окремо терміну “принципи” без терміну “засади”, об’єднавши їх одним поняттям “засади виборчого процесу” та “засади виборчого права” [9, 29].

У науці конституційного права та теорії держави і права мають місце й інші підходи до розуміння принципів виборів. Слід відзначити, що кожна з позицій так чи інакше варта уваги. Проте, на нашу думку, сутність принципів виборів (виборчого права) усе-таки доцільніше визначати через категорію “ідея” і тим самим підкреслювати їх свідомий та вольовий аспекти. Свідомий аспект полягає в тому, що громадська закономірність, яка існує поза свідомістю людей, перш ніж отримати закріплення в праві, повинна знайти відображення у

свідомості людей [4, 18]. А вольовий аспект, за правильним спостереженням В. Тихонової, полягає в тому, що принципи права виражають мету, яку ставлять при регулюванні поведінки людей у суспільстві. Отже, у разі поєднання цих двох аспектів принципи виборчого права є такими, що наближаються до певного ідеалу і водночас становлять реально існуюче, закріплене законодавством правило проведення виборів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абетка української політики : довідник. – Вип. 6 / авт.-упорядн. М. Томенко (кер. кол.), Л. Бадешко, В. Гребельник та ін. – К. : Смолоскип, 2003. – 364 с.
2. *Аристотель*. Политика // Сочинения : в 4 т. – М. : Мысль, 1984. – Т. 4. – С. 457-462.
3. *Богашева Н.* Еволюція виборчої системи в Україні / Н. Богашева, Ю. Ключковський // Вісник Центральної виборчої комісії. – 2005. – № 1. – С. 42-49.
4. *Герасименко Т. В.* Принципы выборов в органы государственной власти и местного самоуправления в Российской Федерации [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. – Тюмень, 2003. – 213 с.
5. Государственное право Германии. В 2-х томах. – Том 1 / ред. Б. Н. Топорин, Б. М. Лазарев, Ю. П. Урьяс. – М. : Институт государственного права РАН, 1994. – 312 с.
6. *Даль Р.* О демократии / [пер. с англ. А. С. Богдановского], ред. О. А. Алякринский. – М. : Аспект Пресс, 2000. – 208 с.
7. *Лейпхарт А.* Демократия в многосоставных обществах: сравнительное исследование / [пер. с англ. Б. Макаренко]. – М. : Аспект Пресс, 1997. – 288 с.
8. *Локк Дж.* Два трактата о правлении / пер. с англ. // Сочинения : в 3 т. – Т. 3. – М. : Мысль, 1988. – С. 137-405.
9. *Марцеляк О. В.* Принципи виборів Народних депутатів України (загальнотеоретична характеристика) // Вісник Академії митної служби України. Серія: Право. – 2009. – № 1. – С. 26-34.
10. *Милль Дж.* О свободе / [пер. с англ. А. Фридмана] // Наука и жизнь. – 1993. – № 11. – С. 10-15.
11. *Монтескье Шарль Луи.* Избранные произведения / [пер с фр.] / общ. ред. и вступ. ст. М. П. Баскина. – М. : Гослитиздат, 1955. – 415 с.
12. *Ольховський Б. І.* Вибори в Україні // Конституційне право України : підручник / за ред. Ю. М. Годику, В. С. Журавського. – К. : Ін Юре, 2002. – С. 254-267.
13. *Платон.* Держава // Історія вчень про право і державу: Хрестоматія для юридичних вузів і факультетів / уклад., заг. ред. Г. Демиденко. – 2-е вид., доп. і змін. – Харків : Легас, 2002. – С. 38-54.

14. *Погорілко В. Ф.* Референдуми в Україні: історія та сучасність; [монограф.] / В. Ф. Погорілко, В. П. Федоренко. – К. : Ін-т держави та права НАН України, 2000. – 248 с.
15. *Руссо Ж. Ж.* Об общественном договоре. Трактаты / [пер. с фр]. – М. : КАНОН-пресс, 1998. – 416 с.
16. *Ставнійчук М. І.* Форми безпосередньої демократії / Погорілко В. Ф., Ставнійчук М. І., Руда Н. І., Кривенко Л. Т., Батанов О. В. // Конституційно-правові форми безпосередньої демократії в Україні: проблеми теорії і практики. До 10-ї річниці незалежності України. – К. : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. – 536 с.

***Лукаш Т. Л.* Демократия как выборная система реализации народовластия: историко-правовая рефлексия от Платона до Маркса.**

В статье анализируется природа и сущность демократии как народовластия через систему выборов, разделения и разграничения ветвей власти от античности, от Гоббса и Локка до Канта, Гегеля и Маркса.

Ключевые слова: человек, политика, демократия, выборы, культура, воспитание.

***Lucas T.* Democracy as an electoral system realization of democracy: the historical and legal reflection from Plato to Marx.**

The article analyzes the nature and essence of democracy as democracy through elections, separation of powers and separation from antiquity, from Hobbes and Locke to Kant, Hegel and Marx.

Keywords: people, politics, democracy, elections, culture, education.

Кащук М. Я.

СОЦІАЛЬНИЙ КОНСТРУКТИВІЗМ І ВНЕСОК СОЦІОЛОГІЇ В ТЕОРІЮ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

У статті розглянуто соціальний конструктивізм, який є віддзеркаленням соціологічного повороту в теорії міжнародних відносин. Автор констатує, що соціологічне коріння дозволило соціальному конструктивізму вийти понад індивідуалізм, структуралізм, матеріалізм та детермінізм реалізму і лібералізму, а відтак внести в теорію міжнародних відносин струм свіжого повітря.

Ключові слова: соціальний конструктивізм, анархія, структуралізм.

Міжнародна політика є дуже складною і перенасиченою фактами, які без теорії здаються так само важливими. Теорії